

Bozóki Andrea

Kis magyar gitártörténet

A magyarországi gitározás történetének áttekintése a 19. század végéig

A gitár korunk talán legtöbbet foglalkoztatott hangszere. Sokszor észre sem vesszük a jelenlétét a már-már mindenütt jelenlévő könnyűzenében, és a legtöbbben nem is sejtik, milyen nagy múltra tekinthet vissza. Vizsgáljuk meg, milyen magyarországi gyökerei vannak ennek az ezeréves hangszernek.

A pengetős kultúra kezdetei Magyarországon

Mivel az itthon föllelhető írásos dokumentumok nagyon szegényesek, vannak teljes zenetörténeti korszakok, melyeknek gitártörténetével kapcsolatban csak a társhangszerekről (lant, koboz stb.) fennmaradt információkra és általános zenetörténeti adatokra támaszkodhatunk. Most csak e két fent említett hangszerrel foglalkozom.

Ósi pengetős hangszerünk, a koboz

A hangszernek már a hun udvarban való jelenlétét adatokkal lehet alátámasztani. Szepsi Csombor Márton református lelkész első magyar nyelvű útleírásában, az *Europica varietas* (A változatos Európa, Kassa, 1620) című műben leírja, hogy Chalons sur Marne környékén járva kobzosokkal találkozott, akik Attilának a Catalaunumi csata után oda összegyűlt kobzosai leszármazottaitól tanulták a hangszer használatát, amely Franciaországnak csak ezen a részén volt megtalálható. Csombor erről így ír:

... az kobzos kérde, ha láttam volna-e valaha oly vighasztaló szerszámot? kinek én felelvén mondék: Nem az koboznak czudalom formaiat és hanghiat, hanem azon czudalkozom, hogy noha immár sok Országokon és tartományokon által jöttem, mindazon által sohol ez varoson kívül ily Musicat nem láthattam, hazamban pedig még csak az gyermekek is azt pengetik.

A részletből az is kiderül, hogy Magyarországon a 17. században rendkívül elterjedt volt a hangszer.

Említi a hangszert Anonymus is a *Gesta Hungarorum*-ban: Árpád vezér Attila városába való bevonulása utáni lakomán kobzosok is játszottak: „Mind ott szóltak szépen összezengve a kobzok meg a sípok a regösök valamennyi énekével együtt.”

A koboz mára már elsősorban mint népi hangszer maradt használatban, főleg a csángó népzeneben.

Mi volt az a műfaj, amelyben ez a korai pengetős hangszer ekkora szerephez jutott? Kik voltak azok az előadók, akik fontos szerepet tölthettek be a magyar zenetörténetben?

Énekmondók, jokulátorok, regösök, igricek

A történelmi események versbe szedett, dallamra szerkesztett és hangszeres kísérettel ellátott énekes megjelenítése végigvonul az egész magyar kultúrtörténeten egészen addig, amíg a vers és a zene el nem válik egymástól. Az írásbeliség széles körű elterjedéséig ez a kommunikációs forma tette lehetővé egyrészt az aktuális hírek, másrészt a történelmi ismeretek terjedését. A fent említett muzikusok voltak azok, akik az országot járva ezt a feladatot betöltötték, a kíséretre használt hangszer pedig a koboz, majd a lant volt. Az igric foglalkozás emlékét több helységnév is őrzi, ilyen például a Zala megyei Igrici.

A históriás ének

„Az ineket zengettem, az nótáját pengettem”, írja egy ismeretlen énekmondó.¹ Az énekmondás szokása új virágzást élt meg a 16. század idején. Ekkor már históriás énekek hívják, és komoly irodalma van, elismert szerzőkkel, írásban is lejegyzett repertoárral.

Tinódi Lantos Sebestyén (1510 körül – 1556) a históriás ének legszínvonalasabb és legismeretesebb képviselője volt. Többször is lantosnak nevezte magát műveiben, és nemesi rangra emelések is lantot és kardot tartó kezét kapott a címerébe. Ez arra utal, hogy nemcsak mint énekszerzőt, hanem mint képzett lantost is számon kell tartanunk. Tinódi felkereste az egyes várostromok színhelyeit és a legapróbb részletekig összeszedte az ostromra vonatkozó adatokat, számos érdekes mozzanatról csak az ő énekeiből értesülhetünk. Munkásságának tükrében megismerhetjük a históriás ének legszínvonalasabb megjelenési formáját.

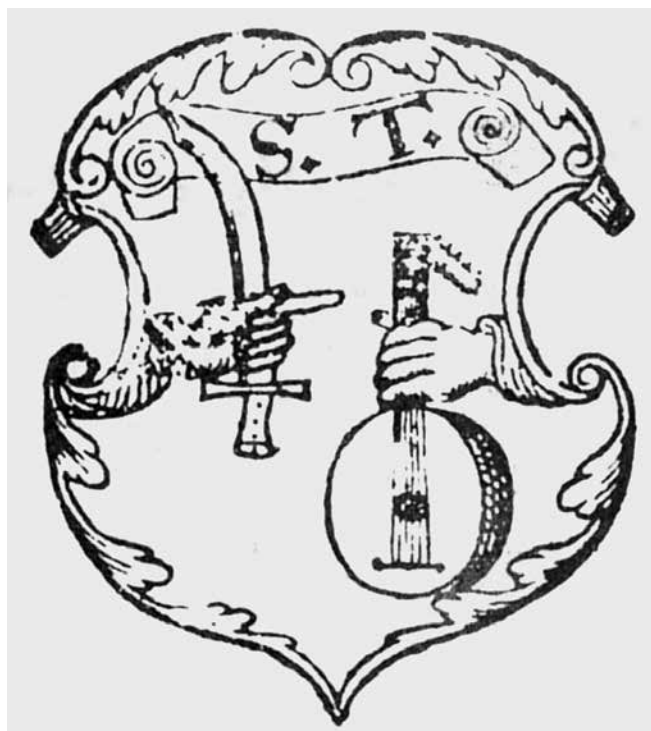
A műfaj egészen a 17. század közepéig divatban maradt, de jelentős emlékei ebből a korból már nincsenek.

A magyarországi lantjáték

Szó esett a lantról, amely szerepet kapott a históriás énekek kísérésében, próbáljuk meg tehát összefoglalni annak a fontos hangszernek a magyarországi jelenlétét, amely az egész európai zene-kultúrában kiemelt helyet foglalt el a 15. századtól a 17. századig.

A lant valójában egy hangszer családot jelent, amelynek most az Európában használt tagjáról ejtünk szót. Ekkorra már a régebbi formákból a szelvényezett test, a bundozott fogólap alakult ki.

1 Forrás: SZABOLCSI Bence, *A XVI. század magyar históriás zenéje*, szerk. KODÁLY Zoltán, Bp., Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1931.

Tinódi Lantos Sebestyén címere

A húrok száma kezdetben négy húrpár, ami fokozatosan emelkedett, a 17. században a 8–11 kórusos² lantok is elterjedtek. A nyugati lantot szóló- és együttesjáték mellett *continuo*-hangszerként³ is alkalmazták.

A lant magyarországi fénykora körülbelül két és fél évszázadnyi időszakra tehető. Ez nagyjából megegyezik az európai lantkultúra fénykorával, bár külföldön még a 18. században is alkottak maradandót lantra, mint ahogy azt Sylvius Leopold Weiss és Johann Sebastian Bach művei bizonyítják. A Magyarországon kimutatható nagyszámú külföldi lanttabulatúra⁴ jelenléte azt mutatja, hogy az itteni lantozás színvonala nem maradt el a külföldi átlagtól. Legjelentősebb magyarországi képviselője, a világhírű **Bakfark Bálint** (Bacfort vagy Graevius Bálint, Valentin Greff Bakfark, Bachfarrt, Backvart, Bekwark, Bakfart, 1506 vagy 1507, más forrás szerint 1526–1576) nemcsak magyarországi viszonylatban volt kiemelkedő személyiség, hanem az egész európai lantkultúrában is. Származását, életútját és még pontos nevét is vitatják a zenetudósok, de abban mindenki megegyezik, hogy munkássága rendkívül fontos. Gazdag életútja során bejárta Európa királyi udvarait, és mindenütt nagy becsben tartották.

A nemzetközi lantkultúrát gazdagította még a pozsonyi születésű **Hans Newsiedler** (Newsiedler, Newsidler 1508 vagy 1509–1563) is, aki Nürnbergbe költözve alkotott haláláig.

- 2 Pengetősöknél húrpárt vagy szimpla húrt jelöl, melyen egy hangot szólaltat meg a játékos.
- 3 Szólisták és együttesek kíséretének a korban jellemző formája.
- 4 A tabulatúra a hangok megszólaltatásának helyét lejegyző zenei írásmód, leginkább pengetős hangszerek esetében ismert.

A gitár korai megjelenése

Nyugat-Európában már a 12. században kimutatható a gitár, és jelentős szerepe volt a trubadúr kultúrában. A magyar zenetörténeti munkák megegyeznek abban, hogy a külföldi királynékkal és a politikai ügyeket intéző vendégekkel érkező muzsikuskok között voltak jelentős trubadúrok és Minnesängerek is, akik hosszabb-rövidebb ideig Magyarországon időztek, így Gaucelm Faidit, Peire Vidal, Friedrich von Hausen, Neidhart von Reuenthal (Reuenthal), Walter von der Vogelweide, velük a hangszer eljuthatott ide.

Szót kell itt ejtenünk a **kintornáról**, amelyről mindenkinek a zenével való koldulás és a verkli jut eszébe. A *kintorna* szó azonban valójában a *quinterna*, *quintern*, *gittern*, *guiterne* magyarítása, ezek a szavak pedig a gitárszerű hangszerek ősi családjának tagjait jelölték. A *Kintornás* mint magyarországi családnév megtalálható még egészen a 17. század elejéig,⁵ ez újabb bizonyíték arra, hogy a gitárszerű hangszerek jelen voltak az országban.

A gitárról írásos adatot először Bethlen Gábor egyik udvaroncával kapcsolatban találunk: a spanyol **Don Diego de Estrada** Georg Krauss százsz történetíró szerint 1628-ban érkezett a fejedelmi udvarba több zenésszel Olaszországból.⁶ Ismerünk rajta kívül más külföldi gitárost is, aki Magyarországgal kapcsolatba hozható: **Laurent Alexandre de Saint Luc**, aki XIV. Lajos kamarazenészeként szolgált, később Savoyai Jenő muzsikusa volt. Savoyai Jenő a karlócai békekötés után jelentős magyarországi birtokokat kapott, így a nemzetközi színvonalú lantos, Saint Luc tartózkodhatott itt.

A gitár a 18. század második harmadától teljesen eltűnt a magyar zenei életből egészen a hathúros gitár itteni megjelenéséig, az 1780-as évtizedekig.

A gitár szerepe a reformkorban

A 19. század elején külföldi gitárosok érkeztek Bécsbe: Matteo Bevilaqua, Bartholomeo Bortolazzi, a német Simon Molitor, Mauro Giuliani. Az ő munkásságuk nyomán valóságos gitármánia uralkodott el Bécsben,⁷ ami gyorsan áterjedt Pest-Budára, Pozsonyra és Magyarország többi részére, és itt a hangszer szerepet kapott az új magyar zene stílusjegyeinek kialakításában, melynek egyik terepe a színház volt.

A hangszer olcsósága és könnyen szállítható volta miatt alkalmas volt a vándorszínész életformára. Mivel a társulatok általában a maiaknál kisebb helyeken játszottak, akusztikai tulajdonságai is megfelelték a célnak. Sok adatot találunk a gitár színházi használatára a korabeli színházi kritikákban és színlapokon. **Déryné Széppataki Róza** (1793–1872), a legendás színésznő és primadonna sokszor kísérte magát gitárral a színpadon. A herendi porcelángyár híres szobrocskája nyomán mintegy gitárral a kezében vonult be a köztudatba, de vannak adatok más gitáros színészekről is, mint **Szákfy József** és **Ujfalussy Sándor**.⁸

5 Ld. KIRÁLY Péter, *A lantjáték Magyarországon a XV. századtól a XVII. század közepéig*, Bp., Balassi, 1995.

6 Georg Kraus, *Erdélyi krónika 1608–1665*, ford., bev., jegyz. VOGEL Sándor, Bp., Ómagyar Baráti Társaság, 1994.

7 *A Gitarromanie* szó el is terjedt ennek a jelenségnek a jelölésére

8 *Magyar Színházművészeti Lexikon*, <https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/>

Köztudott, hogy **Arany János** (1817–1882), miután elhagyta a debreceni kollégiumot, vándorszínésznek állt, zárkózott természete miatt azonban nem volt nagy sikere. A színtársulatot nem akarta elhagyni, ezért inkább a zenés darabok betanítását vállalta, így mai szóval korrepetitóri teendőket látott el gitárral. Egészen késő öregségéig gitározott és tamburázott, és a korai népdalgyűjtésben is aktívan részt vett (erről bővebben később).

A színházi előadások szüneteiben vagy az egyfelvonásos darabok után zenei produkciók hangzottak el, ezeken a hangversenyeken felléptek külföldi és magyarországi művészek egyaránt, a legkülönbözőbb hangszerek mellett gitárral is. Játszottak a külföldi gitárellet személyiségei, mint Louis (Alois) Wolf, Luigi Legnani, a gitártörténet kiemelkedő alakja, Stanislaw Szczepanowski, a gitáros Schulz dinasztia tagjai.

A gitár nemcsak a színházi életben játszott jelentős szerepet, hanem a népdalgyűjtésben is. Ekkor még a népdalt alapvetően nyersanyagának, kiindulásnak tekintették, mely nemesítésre, csinosításra szorul, így kísérettel látták el, erre a célra a gitár adottságai kiválóan megfeleltek. A 19. századi népdalgyűjtés kiemelkedő alakjai **Mátray Rothkrepf Gábor** (1797–1875), a reformkornak kiemelkedő polihisztorja, a korabeli zeneélet egyik legaktívabb alakítója, valamint **Mindszenty Dániel** és **Arany János**.

A 19. században a zene két fontos közege a koncertélet és a nemesi, valamint a kialakulóban lévő polgári szalon volt. A zenei produkció a fényes estélyek és baráti összejövetelek elengedhetetlen tartozékának számított, ezeken a meghívott híres művészek és amatőrök egyaránt felléptek. Nagyon sok nemes magas színvonalon zenélt, sokan gitároztak is. Több kevéssé ismert gitárosról is tudunk: **Türnauer Györgyről**, **Novatsek Györgyről**, **Steinfels Adolfról**.

A magyar gitározás meghatározó 19. századi alakjai professzionális muzsikusok voltak, akik jellemzően más hangszereken is zenéltek. Ilyenek voltak **Pfeiffer (Pfeifer) Ferenc** (178?–185?), akinek jelentős volt a gitáriskolája,⁹ **Böhm József** (1795–1876), aki elsősorban hegedűsként volt kiemelkedően sikeres, de tudjuk, hogy gitárosként is tevékenykedett,¹⁰ **Wilt Antal** (?–1848), akinek gitárral kapcsolatos munkásságát illetőleg csak fennmaradt darabjaiból következtethetünk, **Ivan Padovec** (Padovec János 1800–1871), akinek személye és munkássága összekötő kapocs a gitár korai nagy generációja és a késői virtuózok között.

A gitár 19. század elején tapasztalt fantasztikus diadalmenete a század közepére megállt. Az 1840-es évekre a közönség érdeklődése is fokozatosan elfordult a hangszerőtől. Ugyanakkor a gitáros hangversenyéletben megjelent az új generáció, amely az elődök munkájának eredményeire építve és a kor stílusát követve megteremtett egy új, virtuóz gitáros kultúrát.

A gitár a romantika korában

Ennek a generációnak jeles tagja volt **J. K. Mertz** (1806–1856),¹¹ a legnagyobb gitáros, aki a történelmi Magyarország területén született. Mind pozsonyi, mind bécsi tevékenysége meghatározó a

9 Franz PFEIFFER, *Gründliche Guitare-Schule verfasst*, Wien, Ant. Diabelli and Comp. [é. n.]

10 MÁTRAY Gábor, *A Muzsikának Közönséges Története és egyéb írások*. Hasonmás kiadás, a függelékben VÁRNAI Péter, *Egy magyar muzsikus a reformkorban*, Bp., Magvető, 1984, 154.

11 Kottáinak 20. századi kiadásain a Johann Kaspar keresztnév szerepel. Nevét többféleképpen említik a születési anyakönyvi kivonat alapján: Caspar Joseph, Kaspar Josef, Joseph Kaspar, Joseph Caspar.

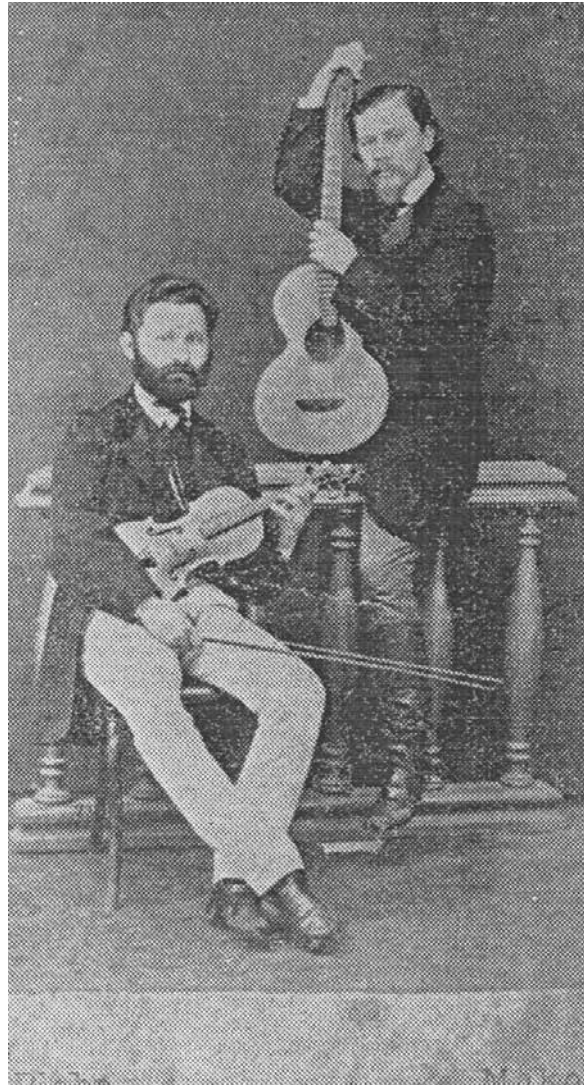
J. K. Mertz portréja

hangszer történetében. Életének első harmincnégy évében Pozsonyban élt, rendszeresen fellépett itt, majd 1840 körül Bécsbe települt. Darabjai a zongorairodalom hatását tükrözik, írásmódjára jellemző Schubert, Schumann, Chopin, Mendelssohn és Liszt stílusa, akiket személyesen is ismert. Nagyon sok divatos operarészletet dolgozott fel operafantáziáiban, melyekben megjelennek az operairodalom változatos zenei fordulatai.

Mertz és generációjának gitárosai olyan hangszeren játszottak, amelyek mind formájukban, mind hangterjedelmükben extrémnek tűnnek a ma általánosan használt hathúros klasszikus gitárhoz képest, melynek elterjedése a 18. század második felére esett. A 19. század folyamán többféle gitárral kísérleteztek, amelyek a 20. század elejére kimentek a divatból. A romantika szellemében, mely megkövetelte az egyre nagyobb hangerőt és hangterjedelmet, a látványos technikai elemeket, a híres gitárvirtuózok megrendelésére a gitárkészítők a húrok számát nyolcra, tízre emelték. A gitárok nyaka sokszor levehető és kettős volt, hogy a nyolcnál nagyobb számú húr képes legyen megtartani, a hátat pedig duplára építették, hogy a rezonáló hátlap ne érintkezhesen a játékos testével, így nem vészett el annyi hangrezgés, a hangerő nagyobb lett. Felfelé úgy tudták emelni a hangterjedelmet, hogy a testet a tizenharmadik, tizennegyedik fekvésben kivágták (manapság az így kialakított modelleket *cutaway* néven ismeri a gitáros társadalom), és/vagy a hanglyuk fölé lógó fogólapot építettek a fedlapra, amely lehetővé tette akár huszonnégy érintő használatát is a felső húrokon. Ezek a hangszeres módok adták arra, hogy Mertz nagyon virtuóz, látványos darabokat írjon és adjon elő, koncertjein játszott nyolc- és tízhúros gitáron is. Az akkor forradalminak számító újításokat a mai gitárépítés kezdi ismét felfedezni.

Meg kell még emlékeznünk három személyiségről, akik csak Magyarországon tevékenykedtek, és más irányú zenei munkájuk mellett professzionálisan gitároztak: **Szotyori Nagy Károly** (1821–1897) református kántor-organistát, főiskolai zenetanárt és gitárost a 19. század elismert magyar zenei személyiségeként tartották számon. Gitáros tevékenységéről Ságh József zenei szakírótól

Nyizsnyay Gusztáv és Beer József az 1860-as évek elején

tudunk.¹² Arra vonatkozóan nincs adatunk, hogy mikor és kitől tanult gitározni, de Sággh szerint tizennégy éves korában már nemcsak zongorát és fuvolát, hanem gitárt is tanított.

Nyizsnyay (Nyizsnyánszky) Gusztáv (1829–1882) az a személyiség, akinek tevékenységében a három közül legnagyobb szerepet játszott a gitár. Neve gyakran fölmerül a korabeli sajtóban, mint a „magyar trubadúr”. Tevékenységi köre rendkívül széles volt: koncertezett mint gitárművész (hangorás)¹³ szólista, kamaraművész, zongorista, karmester, énekes, működött mint zeneszerző és mai szóval kultúraszervező. Részt vett a szabadságharcban és annak leverése után bujdosott. Az abszolutizmus ideje alatt gitárjával bejárta az országot és koncertezett. Dalaiban és hangszeres műveinek nemzeti romantikus stílusában a szabadságharc iránti nosztalgia és bánat fogalmazódik meg.

12 SÁGH József, *Magyar Zenészeti Lexicon*, 16, <https://mek.oszk.hu/13800/13829>

13 A nyelvújítás egyik elfelejtett szava a *gitár* magyarítására.

Peter Dubez (Dubez Péter, Dubetz Péter) 1838-ban született Neulerchenfeldben¹⁴ muzsikusként, az 1850-es években jött Budapestre.¹⁵ Bátyja, Johann Dubez ismert gitárvirtuóz volt, ő maga elsősorban hárfásként volt ismert, de az arisztokrácia tagjait szívesen szórakoztatta gitárjátékával.¹⁶ Olyan személyiségekkel állt kapcsolatban, mint például Gróf Széchényi Imre.¹⁷ Sok éven át élénken részt vett a hazai és a fővárosi zeneéletben és több magas kitüntetést kapott, művészi érdemei elismeréseként 1869-ben udvari hárfavirtuózzá nevezték ki. Richard Wagnerrel szakmai kapcsolatban állt, Johannes Brahmszal is jó viszonyban volt. Élete végéig, 1890-ig Pesten maradt, síremléke a Kerepesi Temetőben van.

A gitár népszerűségének csökkenése a 19. század végén

A 19. század vége felé a gitárról alig hallunk. A reformkori aranykorban betöltött szerepkörére már a század közepétől sem volt igény, és a második generáció virtuóz gitárosai a kilencvenes évekre meghaltak. A hangszer általában elavultnak, ódivatúnak tartották. A gitár a bohém művészvilág kedvelt hangszere lett, festők, írók, költők műveinek témája. A Magyar Nemzeti Múzeum hangszergyűjteményében őrzik Lotz Károly festőművész leányának, Kornéliának gitárját, amelynek különleges bájta ad, hogy Lotz az egész felületét festményeivel díszítette. Játékosok tehát voltak, de csak a személyes szférában, az otthoni muzsikálás színterén. A gitár a 19–20. század fordulójára Magyarországon Csipkerózsika-álomba szenderült, hogy majd csak a 20. század közepének elhivatott gitárosai ébresszék fel.

14 Ma Bécs egyik kerülete.

15 *Pallas Nagylexikon*, <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/egyeb/lexikon/pallas/html>

16 Ld. GYULAY Lajos *naplója*, <http://gyulaynaplok.hu>

17 *Zenészeti Lapok*, 1867. március 25.